

Czytelnictwo dzieci i młodzieży - rola książki w życiu człowieka

Urszula Wesołowska

Czytelnictwo dzieci i młodzieży - rola książki w życiu człowieka

Przedmiotem tego artykułu jest określenie roli książki w życiu młodego czytelnika. Czytelnictwo jest formą komunikacji kulturalnej opartej na treściach przekazywanych przez słowo drukowane, przede wszystkim przez książkę i czasopismo. Pozycja książki w dzisiejszym świecie zajmuje uwagę wielu ludzi, wiążąc się z pytaniem o charakter współczesnej cywilizacji. Badania czytelnictwa znajdują się na pograniczu kilku dyscyplin naukowych, stanowiąc przedmiot zainteresowania pedagogiki, psychologii, socjologii i wielu innych nauk. Według M. Skwarnickiego ??Czytelnictwo jest procesem społecznym, polegającym na zaspokajaniu potrzeb przez przyswojenie sobie przekazywanego w piśmie dorobku myśli i ducha ludzkiego.??(1)

W czasach dzisiejszych przeżywamy swoisty kryzys czytelnictwa. Wynika on zarówno z komercjalizacji rynku wydawniczego ? książka stała się towarem, jest droga, jak też z faktu, że proces sprzedaży książek jest coraz mniej profesjonalny, brak jest krytyki literackiej lub nie dociera ona do przeciętnego czytelnika, który jest przy kupnie książki zdany niemal wyłącznie na własne siły. W przypadku książek dla młodych czytelników jest jeszcze większe zagrożenie niż w przypadku dorosłych. Jesteśmy także świadkami zalewu kaset wideo. Są one swoistą, inną niż telewizja i kino, formą korzystania z przekazu wizualnego, pochłaniają uwagę i czas młodego odbiorcy.

Wyniki badań nad czytelnictwem wskazują, że rozwój audiowizualnych środków masowej komunikacji nie umniejsza znaczenia oddziaływania książki. Przeciwnie występuje pewne podobieństwo przeżyć między doznaniem telewizyjnymi czy filmowymi i literackimi. Wśród aktywnych czytelników ciągle jeszcze przeważa młodzież. Istotnym czynnikiem warunkującym aktywność czytelniczą jest poziom wykształcenia. Po książkę o wiele częściej sięgają ludzie z wykształceniem średnim lub powyżej średniego. Społeczeństwo współczesne jest podzielone na ludzi czytających dużo i nie czytających wcale. Z punktu widzenia pedagogicznego czytanie książki to nie tylko sam proces zapoznawania się z jej treścią, ale również cała suma refleksji i przeżyć związanych z tym procesem. Siła oddziaływania książki polega na głębi tych najbardziej osobistych doznań.

Rozwój współczesnej kultury, a zwłaszcza postęp nauki i techniki, sprawia, że wzrasta znaczenie literatury encyklopedycznej i popularnonaukowej, jej udział w zaspokajaniu potrzeb czytelniczych.

Zwiększone zapotrzebowanie na gromadzenie wiedzy o świecie powinno być realizowane nie tylko poprzez możliwości komputerowe, ale także wszelkiego rodzaju encyklopedie, poradniki, literaturę faktu. Coraz więcej tego typu wydawnictw przeznaczonych dla dzieci i młodzieży pojawia się na polskim rynku wydawniczym.

Jeśli możliwości wychowawcze zawarte w czytelnictwie mają być w pełni wykorzystane, istnieje potrzeba takiego pokierowania procesem wychowania młodzieży, aby nauczyć ją konfrontowania przeżyć uzyskiwanymi różnymi środkami przekazu. Czytelnik, nawet najmłodszy, nie jest przedmiotem oddziaływania wychowawczego książki. Czytelnik jest podmiotem, który o charakterze swojego przeżycia

czytelniczego decyduje i nadaje mu osobisty wymiar.

Mimo, że książka przestała pełnić rolę głównego nośnika informacji o otaczającym świecie i jej funkcja jest obecnie inna, niż to miało miejsce kilkadziesiąt lat temu, to jednak ciągle??... dostarcza modeli wytyczających sposób bycia, określa kodeksy postępowania, podaje przykłady dla rozwiązywania problemów życia własnego, grup i szerszych środowisk społecznych. Uczy sztuki wyboru wśród społecznych opinii i interesów, wśród różnych pojęć i chaosu, wskazuje źródła i cele wspólne??(2), wzbogaca psychikę czytelnika, dając mu podstawy do rozumienia siebie jako jednostki wyodrębniającej się od reszty społeczeństwa własnym światem odczuć i do zrozumienia innych ludzi.

Kultura czytelnicza stanowi nieodzowny element procesu samokształcenia i wymienia się jednocześnie jej elementy składowe: zainteresowania i motywacje czytelnicze, aktywność i kompetencje czytelnicze, znajomość techniki pracy z książką i innymi dokumentami bibliotecznymi, znajomość techniki biblioteczej, opanowanie higieny i techniki umysłowej. Czytanie jest swoistym kluczem do wiedzy, która zapewnia człowiekowi sukces.

Kształtowanie kultury czytelniczej rozpoczynamy od rozbudzania w małych dzieciach zainteresowania książką i innymi dokumentami oraz biblioteką, gromadzeniem własnych zbiorów celem budzenia zamiłowania do obcowania z książką (oglądania, czytania, słuchania), do szukania w książce i innego rodzaju dokumentach początkowo rozrywki, potem pomocy w nauce, wskazówek życiowych. W czytelnictwie małych dzieci bardzo ważną rolę spełnia ilustracja, która małemu dziecku pomaga zrozumieć treść, gdy słowa są jeszcze trudne do odczytania. Zasadniczo sytuacja zmienia się, gdy dziecko posiada sztukę samodzielnego czytania. Czytanie staje się elementem nauki.

Stopniowo zmierzamy do wyrabiania w uczniach pożytecznych nawyków: systematycznego korzystania ze zbiorów biblioteki szkolnej i publicznej, czytania książek, czasopism i innych dokumentów w związku z zaspokajaniem zainteresowań indywidualnych oraz potrzeb wynikających z nauki w szkole: uważnego czytania i wyjaśniania niezrozumiałych słów i spraw w wydawnictwach informacyjnych, śledzenia w różnych źródłach informacji o nowych książkach, sporządzania notatek z lektury, wycinków prasowych, zestawień i opisów bibliograficznych, prowadzenia dzienniczków lektur.

Kultura czytania wyraża się w umiejętności korzystania ze słowa drukowanego tzn. biegłego czytania ze zrozumieniem i zdolnością zapamiętywania przeczytanego tekstu już w niższych klasach szkoły podstawowej, a począwszy od klasy IV stosowania różnorodnych technik i sposobów czytania zależnie od rodzajów, gatunków lub typów piśmienniczych dokumentów, także celu, jakemu służy lektura.

Wyrazem kultury czytelniczej są wiadomości o różnych dokumentach. Podobną przydatność do efektywnego wyzyskania zbiorów ma znajomość ich opracowania bibliotecznego, a zwłaszcza umiejętność korzystania z aparatu bibliotecznego służby informacyjnej tj. księgozbioru podręcznego, katalogów i kartotek.

Przejawem kultury czytelniczej jest również umiejętność wybrania potrzebnego materiału, umiejętność wykorzystania wiedzy, poglądów zdobytych poprzez lekturę. Kulturę czytelniczą pod względem liczbowym określa tzw. aktywność czytelnicza tj. liczba przeczytanych książek w danym okresie, czas przeznaczony na lekturę.

Nieodłącznym elementem kultury czytelniczej jest stosowanie higieny i prawidłowej organizacji pracy umysłowej.

Jeśli obserwujemy występowanie wszystkich wymienionych powyżej cech mówimy o dojrzałej kulturze czytelniczej. Praktycznie jednak rzadko udaje się ukształtować ją w uczniach. Wynoszą oni przeważnie

jedynie niektóre. Dlatego od najmłodszych lat należy sukcesywnie zwracać uwagę na kształtowanie jej wszystkich elementów. Trzeba obudzić w dziecku zapal do książek, sprawić by czytanie nie było jedynie przykrym obowiązkiem i ograniczało się do obowiązkowych lektur w szkole, ale by stało się potrzebą i pasją.

Czytelnictwo dzieci i młodzieży to proces bardziej złożony niż czytelnictwo dorosłych.

Na podstawowe wskaźniki czytelnictwa dzieci i młodzieży składają się przede wszystkim:

- a) zmienność zainteresowań czytelniczych wynikająca z rozwoju psychicznego
- b) konieczność łączenia gatunków literackich z poszczególnymi etapami rozwoju dziecka
- c) rozróżnianie procesu czytelnictwa na:
  - czytelnictwo wynikające z obowiązku realizacji programu szkolnego
  - czytelnictwo wynikające z zainteresowań ucznia

Mówiąc o czytelnictwie dzieci i młodzieży należy pamiętać o tym, że przechodzi ona kolejne fazy, co jest nierozdzielnie związane z kolejnymi etapami rozwoju psychofizycznego czyli:

- okresem poniemowlęcym - pierwsze świadome "poczytaj mi mamo"
- okresem wczesnoszkolnym - próg edukacji szkolnej
- okresem dojrzewania

Występuje ścisła korelacja zainteresowań czytelniczych z fazami rozwoju „Książka, która ma wpłynąć na dziecko, musi być dostosowaną do jego wieku, indywidualnej struktury osobowości jednostki i musi trafić na płodny moment jej problematyki życiowej zbieżnej z problematyką książki??.(3) Pierwszy etap czytelniczego rozwoju dziecka jest całkowicie uzależniony od inicjatywy dorosłych. Zanim nastąpi spotkanie dziecka z lekturą ma ono możliwość słuchania wierszyków, kołysanek, opowiadań. Ich rytm, motyw ruchu niesie zarys przyszłych upodobań literackich.

Pierwszy kontakt malucha z książeczką sprowadza się do oglądania ilustracji, rozpoznawania przedmiotów. Dziecko zaczyna śledzić układ plam barwnych na kartkach, odkrywa, wyłaniające się z nich znane kształty. Staje się to początkiem do dalszych poszukiwań. Ilustracje tłumaczą dziecku słowa na zrozumiałym na tym etapie języku barw, kształtów. Budzą jego zachwyt i zainteresowanie. Młodszy czytelnik z uwagą ogląda ilustrację, potrafią uchwycić jej istotny sens. Umiejętność odczytywania obrazka ogranicza się początkowo do wyliczania przedstawionych przedmiotów, czynności, cech. Później dziecko jest już zdolne uchwycić zachodzące między nimi związki -czyli określić całą sytuację ukazaną na ilustracji. Stopniowo świat wyobrażeń dziecka ulega rozszerzeniu. Przechodzi od pojęć prostych do bardziej złożonych.

Możliwość rozumienia treści czytanych pojawia się około 3 roku życia. Należy pamiętać o tym, że pierwsze kontakty książki z najmłodszym czytelnikiem to forma zabawy. Pod wpływem otoczenia i poszerzania zasobu słownictwa lektura zaczyna wprowadzać dziecko w świat fantazji. W kontakcie dziecka z książką rośnie stopniowo rola tekstu coraz ważniejsza staje się treść utworu i postaci bohaterów, ich losy, zawiązujące się konflikty, przygoda, jej szczęśliwe zakończenie. Bajki, baśnie przenoszą maluchy w świat emocji, zaczynają kształtować ich osobowość. Baśń działa na uczucia dziecka, ćwiczy spostrzegawczość, pamięć i myślenie, kształtuje uczucia społeczne, ukazuje świat wewnętrznych

przeżyć. Baśń fascynuje swą odmiennością, rozwija wyobraźnię malucha. Jest to jeszcze etap "czytania pośredniego" tzn. czytania przez dorosłych. Dziecko słucha i ogląda ilustracje, które stanowią uzupełnienie tekstu pisanego, konkretyzują, porządkują zasłyszane treści. Literatura dla dzieci starszych w wieku przedszkolnym zaczyna przedstawiać także bardziej skomplikowane stosunki między ludźmi, pokazuje przykłady postępowania bohaterów, ich postawy w różnych sytuacjach. Te przykłady mogą być momentem inspirującym całą różnorodność wychowawczego oddziaływania.

Przełomem w rozwoju czytelnictwa jest nabycie umiejętności samodzielnego czytania. Zaczyna się czas opanowywania a następnie doskonalenia techniki czytania. Przestaje ono kojarzyć się wyłącznie z zabawą, staje się elementem nauki. Nadal w kręgu zainteresowań czytelniczych dominują bajki i baśnie, które działają na wyobraźnię, pamięć, myślenie. Literatura dla najmłodszych powinna być różnorodna, a zarazem ukazywać sprawy ludzkiego losu w sposób zrozumiały, uwalniając dziecko od lęku i zapewniając mu poczucie bezpieczeństwa. Pod wpływem tego, że czytanie przestaje być tylko elementem zabawy staje się natomiast sposobem zdobywania wiedzy u dzieci może pojawić się reakcja awersyjna w stosunku do książki. By temu zapobiec nieodzowne jest niezależnie od kanonu lektur szkolnych czytanie "literatury przyjemnościowej", która ma na celu "...zaspakajanie potrzeb psychicznych odbiorcy w taki sposób, aby akt lektury dawał mu poczucie zadowolenia. Wówczas zgodnie z teorią uczenia się poprzez doświadczenie odbiorca będzie dążył do powtarzania kontaktów lekturowych, aby zaznać tej samej przyjemności. W tym więc sensie każda udana książka będzie kształtować nawyki czytelnicze. Wielkie możliwości ma tutaj biblioteka szkolna, która musi wspomóc i ułatwić proces nauki czytania w formie swobodnej.

W średnim wieku szkolnym (kl. IV-VI i I gimnazjum) dziecko wkracza w okres niezależności intelektualnej. Pojawiają się różnice w zainteresowaniach chłopców i dziewcząt. Chłopcy chętnie sięgają po książki awanturnicze, przygodowe, wojenne. Dziewczęta zaczyna interesować świat przeżyć wewnętrznych. Preferują literaturę nawiązującą do tematyki miłości, przyjaźni, romantycznych przeżyć. Obie grupy zdecydowanie chętniej zaczynają sięgać po literaturę popularno-naukową. Wynika to z zapotrzebowania na gromadzenie i poszerzanie wiedzy o otaczającym świecie. Naukowo stwierdzono, że jest to najlepszy wiek pod względem aktywności czytelniczej. Biblioteka może tutaj pomóc przede wszystkim w wyborach czytelniczych jak również w zasygnalizowaniu czytelnikowi różnic pomiędzy sposobem czytania i odbiorem literatury pięknej i popularnonaukowej. Uczeń zdobywający wiedzę poprzez lekturę musi nabyć umiejętności selekcji czytanych książek decydując jakie rodzaje tytułów są mu potrzebne.

W okresie dorastania rodzi się potrzeba analizowania własnego życia psychicznego, rozwijają się także zainteresowania powieścią psychologiczną i obyczajową. Poszukiwanie własnej tożsamości, konflikty światopoglądowe, popularny na tym etapie rozwoju "stadny" sposób spędzania czasu, wszystko to znajduje odzwierciedlenie w nastawieniu młodych ludzi do książki. Bardzo widoczna jest tutaj "dwunurtowość czytelnicza", czyli czytelnictwo wynikające z poznawania lektur w ramach realizacji szkolnego programu nauczania oraz czytelnictwo spontaniczne. W okresie tym młody człowiek pozostaje ciągle pod wpływem systematycznego kształcenia szkolnego poszerzającego wiedzę w oparciu o teksty obyczajowe i książki popularno-naukowe. Jest to czas w którym, następuje ostateczne opanowanie umiejętności myślenia abstrakcyjnego. Kształtują się gusty i zainteresowania czytelnicze oraz sam stosunek do czytania i książki. Młodzież w wieku gimnazjalnym oraz na etapie szkoły średniej ma już zainteresowania czytelnicze bliskie upodobaniom literackim dorosłych

W życiu dorosłego człowieka książka zyskuje natomiast istotne znaczenie w procesie samokształcenia.

Jeśli mówimy o funkcji poznawczej literatury należy podkreślić, że nie mamy tutaj na myśli tylko literatury popularnonaukowej, ale także literaturę piękną, która??...jako dziedzina sztuki ma bowiem szerokie możliwości interpretowania współczesnego życia i doszukiwania się funkcjonujących w nim prawideł ??(4)Książka może bowiem w większym stopniu niż inne środki komunikacji masowej pokazać różne aspekty moralne skomplikowanych procesów.

"Czas od pierwszych kontaktów z książką do ukończenia studiów jest okresem wznoszenia się aktywności czytelniczej jednostki. Ale proces ten, jak zostało pokazane, nie przebiega bez przeszkód. Po ustaniu przymusu nauki następuje zwykle załamanie postaw czytelniczych, jeśli motywacja ustaje, a nawyki czytelnicze nie zostały dość głęboko zakorzenione. Rozwój czytelniczy przebiega prawidłowo, jeśli młody czytelnik przejdzie przez wszystkie stadia zainteresowań, jeśli pozna różne rodzaje i gatunki literackie, arcydzieła literatury dawnej, wybitniejsze zjawiska literatury współczesnej oraz literatury niebeletrystycznej.?? (5)

Podsumowując wyraźnie widać, iż mimo spadku poziomu czytelnictwa dzieci i młodzieży rola książki jest niepodważalna. Najogólniej mówiąc, kontakt z nią poszerza wiedzę jednostki o świecie, dostarcza bogactwa przeżyć wewnętrznych i refleksji kształtujących nie tylko umysły czytelników, ale również ich charaktery. Słowa drukowanego nie zastąpi film i telewizja. Musimy jednak zwrócić uwagę na to, by już od najmłodszych lat zapewnić dziecku jak najczęstszy kontakt z książką, co stanowi niezbędny warunek kształtowania potrzeby obcowania z literaturą.

Dzieci z rodzin trudnych, o niewyrobionych zainteresowaniach mają inne nastawienie do lektury niż takie, których rodzice czytają i stwarzają im warunki do odbioru treści literackich. Chcąc więc oddziaływać na młodego czytelnika winniśmy wywołać w nim jakieś emocje, odwołać się do jego zainteresowań

i potrzeb. Nie możemy zmusić dziecka do kontaktu z książką wbrew jego zamiłowaniom i potrzebom. My zwracamy uwagę na walory wychowawcze literatury, dla dziecka powodem skłaniającym je do czytania będzie zainteresowanie, które budzi literatura oraz przyjemność jaką z niej czerpie.

Młodzież świadoma jest tego, iż książki poszerzają ich wiedzę, wzbogacają słownictwo, rozwijają wyobraźnię. Uczniowie zwracają także uwagę na fakt, że książki pozwalają zapomnieć o kłopotach, pełnią więc rolę terapeutyczną. Zadaniem nauczyciela bibliotekarza jest, więc zastosowanie takich form pracy z książką, które będą atrakcyjne dla młodego odbiorcy i skłonią go do kontaktu z biblioteką. Poprzez kiermasze książek, prezentacje multimedialne, wystawy, uczniowską listę bestsellerów, wystawy zakupionych nowości, prezentacje montażu poetycko-muzycznych i małych form teatralnych jak również komputeryzację biblioteki można dotrzeć do uczniów, którzy niechętnie odnoszą się do czytania. Biblioteka będąca nowoczesnym, prężnie działającym skomputeryzowanym Centrum Informacji zyska na atrakcyjności. W jej progi zawitają osoby zainteresowane multimediami, czy Internetem. Stwarza to znakomitą okazję, do poznania indywidualnych upodobań uczniów i podsunęcia im odpowiedniej literatury.

??Powinniśmy nauczyć się używania i Internetu, i CD-ROM-ów, by dzięki temu nauczyć naszych bliźnich czytać także książki. To jest możliwe. Nadchodzące czasy zapowiadają człowiekowi kultury nowe obowiązki i nowe doświadczenia. Niegdyś człowiekiem kultury był ten, kto umiał czytać i pisać książki, ale mógł pisać je także odręcznie, powierzając mechaniczną pracę nad nimi swoim sekretarzom albo kopistom. Dzisiaj od człowieka kultury wymaga się znajomości zarówno książek, jak i nowych form

pisania i gromadzenia informacji. Tylko w ten sposób można zagwarantować, że nowe media będą używane w sposób demokratyczny, bez odsuwania kogokolwiek od nowych zasobów informacji, tylko tak można uczyć każdego, jak wybierać i jak oceniać informacje, które otrzymuje - i jednocześnie utrzymywać przy życiu ten niezbędny instrument rozwoju ludzkiego i kulturalnego, jakim jest książka.??(6)

Mimo iż obserwuje się wyraźny spadek poziomu czytelnictwa dzieci i młodzieży, a także wśród dorosłej części społeczeństwa rola książki jest niepodważalna. Dzięki niej czytelnik ma możliwość poznawania otaczającej rzeczywistości, poszerzenia wiedzy o otaczającym świecie, uczy odróżniać dobro od zła, dostarcza bogactwa przeżyć wewnętrznych, kształtuje charaktery. Dlatego powinniśmy zadbać o to, by kontakt z książką rozpoczął się jak najwcześniej. W ostatnich latach wiele mówi się o roli głośnego czytania dzieciom. Celem jego jest rozbudzenie w dziecku zainteresowania książką, rozwijanie zainteresowań, sprawienie, by czytanie stawało się przyjemnością. Głośne czytanie uczy dzieci myślenia, rozwija ich wyobraźnię, ułatwia samodzielne czytanie, wzbogaca słownictwo, ułatwia poprawne pisanie, a przede wszystkim daje kontakty z bogactwem doświadczeń niemożliwych do zdobycia samemu oraz wzmacnia więzi między dorosłymi a dziećmi. Zapobiega również uzależnieniu się od telewizji, komputera wyrabiając nawyk czytania na całe życie.

We współczesnym świecie człowiek nie byłby w stanie funkcjonować bez umiejętności czytania. Dzięki niej komunikujemy się między sobą, wymieniamy, potrzebne informacje. Proces czytania, to proces ciągłego doskonalenia myślowego, ciągłego rozwoju, dojrzewania możliwości czytelników postępującego równorzędnie z ich biologicznym rozwojem.

Bibliografia

1. Andrzejewska J.: Wzorzec kultury czytelniczej ucznia jako program edukacji czytelniczej. "Biblioteka w szkole" 1995 nr 5 s. 1.
2. Świerczyńska-Jelonek D.: Wybory czytelnicze dzieci i młodzieży. "Poradnik bibliotekarza" 2002 nr 4 s. 3-4.
3. Iwanicka-Daczewa I.: Lektury nastolatków. ??Poradnik Bibliotekarza??2001 nr 7/8 s. 14-15
4. Mroźek S.: ABC. Gazeta Wyborcza 1999, 7-8 sierpnia
5. Pawełczyńska A.: Studia nad czytelnictwem. Warszawa 1969
6. Radlińska H.: Książka wśród ludzi. Warszawa 1961
7. Skrobiszewska H.: Książki naszych dzieci. Warszawa 1997
8. Słońska J.: Dzieci i książki. Warszawa 1958

Przypisy:

1. Skwarnicki M.: Czytelnictwo metody jego badania. W: Problemy czytelnictwa w wielkich miastach. Warszawa 1960 s. 243
2. Escarpit R.: Literatura a społeczeństwo. W:W kręgu socjologii literatury. T.1 Warszawa 1977 s. 223
3. Radlińska H.: Książka wśród ludzi.Wyd.4zmien. Warszawa 1961 s. 9-15
4. Przeclawska A.: Czytelnictwo dzieci i młodzieży/ W: Encyklopedia Pedagogiczna. Warszawa 1997 s. 95
5. Iwanicka-Daczewa I.: Lektury nastolatków. Poradnik Bibliotekarza 2001 nr 7/8 s. 14?15
6. Eco U.: Czy komputer pożre książkę? Gazeta Wyborcza 1996, 24-25 lutego